

Silmien avaamisen historia

Ville V. Kokko

Margaret C. Jacobsin *The Secular Enlightenment* on kulttuurihistoriallinen kuvaus valistusajasta. Nimensä mukaisesti se korostaa erityisesti sitä, miten valistukseen liittyi maallistuminen – tai ehkä pikemminkin maallisen elämänpiirin kehittyminen.

Jacob mainitsee kirjan alussa nimenomaan, että hän ei yritä kertoa sellaista tarinaa, missä uskonto astuu syrjään. Kyse on pikemminkin siitä, että maallisuus nousee ylipäättään olemassa olevaksi; uskonnolliselle tavalle katsoa maailmaa syntyy varteenotettava vaihtoehto. Tämä on hyvä pitää mielessä lukiessa, koska kirja korostaa nimenomaan maallista ja maallistuvaa puolta kulttuurista.

Jacobin kuvaama muutos ihmisten ajattelussa vanhasta tavasta uuteen on huomattava, ja maallisuuden lisäksi siinä voidaan todella puhua valistuksen hengen mukaisesti siitä, että järki alkoi vallata alaa. Ihmiset hylkäsivät vanhoja ajatuksen rajoitteita ja ajattelivat ja näkivät itse sen sijaan, että olisivat hyväksyneet kaiken vanhasta kulttuurista. Etiikka alkoi siirtyä järjellisempään ja humanimpaan suuntaan ainakin aikaisempaan verrattuna. Uudet ajattelijat kauhistuttivat vanhoillisia deismillä, panteismilla ja materialismilla.

Yksi teema maallisen elämänmuodon nousussa oli se, että maallistuvat ihmiset lakkasivat yksinkertaisesti huolehtimasta erilaisista asioista, joita kulttuuri oli aikaisemmin käskenyt heitä huolehtimaan. Miksi ei saisi ajatella uudella tavalla? Miksi kaikki olisi muka syntiä? Tätä myötä pornografiset kirjat päätyivätkin samalle kiellettyjen mutta toisaalta haluttujen kirjojen listoille kuin materialistiset.

Valtaapitävät eivät todellakaan pitäneet siitä, että ihmiset alkoivat kyseenalaistaa vanhoja normeja. Inkvisitiot ja niiden vastineet eri maissa vainosivat ja rankaisivat yhä ihmisiä esimerkiksi kiellettyjen tekstien hallussapidosta, ja yksi tekijä siinä, kuinka nopeasti muutosta tai edistystä pystyi tapahtumaan, olikin se, kuinka helppoa tietystä paikassa oli pitää ajatuksensa salassa. Jos joku ajattelee, että ”nykyään” ei saa sanoa enää mitään, niin tutkikoot ensin historiaa vertailun vuoksi.

Nämä kaikki abstraktit ajatukset esitetään tai esiintyvät kirjassa konkreettisempien esimerkkien kautta. Kirja käy läpi erilaisia ajan ajattelijoina ja toimijoina tunnetuista (kuten Adam Smith) vähemmän tunnettuihin (kuten kiellettyjä kirjoja salakuljettanut Stockdorffin leski, jonka etunimi ei ilmeisesti ole tiedossa). Itse ainakin sain paikattua aukkoja yleissivistyksessä sikäli, että kuulin ehkä ensimmäistä kertaa esimerkiksi Cesare Beccarian urauurtavasta kirjasta *Dei delitti e delle pene*, joka oli aikoinaan mullistava vaatiessaan jonkinlaista järkeä ja perusinhimillisyyttä rangaistuksiin kidutuksen ja kuoleman viljelyn sijaan. (Minusta on anakronistisella tavalla hyvin huvittavaa, että Beccariaa haukuttiin tämän johdosta ”sosialistiksi”.)

Lisäksi kirjan luvut käsittelevät tiettyjä ilmiöitä kuten suhdetta aikaan ja avaruuteen ja tiettyjä paikkoja ja kaupunkeja. Lopulta palataan kuitenkin aina yksittäisten ihmisten ajatuksiin ja kohtaloihin. Myös erilaiset yhdistykset ovat luonnollisesti olennaisia ajatusten historiaa tarkasteltaessa, ja varsinkin Vapaamuurarit nousevat esiin useita kertoja.

Valistuksen rationalismia on kritisoitu myös niin sanottua järkeä *liikaa* korostavaksi ja muita arvoja hylkääväksi. Tällaiset kritiikit eivät ole pelkästään antirationalisteilta, vaan esimerkiksi Nicholas Maxwell kirjassa *From Knowledge to Wisdom* esittää, miten todellinen rationaalisuus itsessään vaatii toisenlaista lähestymistapaa. Jacobin kirjaa lukiessa, ellei nyt nimenomaan ole voimakkaasti konservatiivisten uskonnollisten ajatusten puolella, on kuitenkin vaikea olla ajattelematta, ettei valistus olisi ollut mitä suurimmassa määrin hyvä asia. Uuden maallisen asenteen vastakohtaksi asettava vanha taikauskoisuus,

tukahduttava epäolennaisuuksiin keskittyvä moraalikäsitys, vapauksien polkeminen, ja auktoriteettien harjoittama väkivalta olivat varmasti paljon pahempi vaihtoehto.